

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР ЕКОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються особливості становлення і тенденції розвитку нової галузі гуманітарного знання – екологічної етики.

Вступ

На початку XXI ст. стало очевидно, що внаслідок безвідповідальної діяльності людей, надмірного розвитку технологій та зростання негативного антропогенного впливу на природу накопичується все більше проблем, які загрожують існуванню людства. Ці проблеми отримують статус глобальних і стає очевидно, що подальший розвиток цивілізації неможливий без зміни поглядів на пошуки дієвих засобів їх вирішення. Особливе місце серед цих проблем займає екологічна проблема, для вирішення якої, вважають деякі учені недостатньо усвідомлення істинних причин кризи, а необхідна зміна життєвих орієнтацій, зміна ціннісних пріоритетів і поширення моральних ідеалів на всю природу. Іншими словами, заборона «не вбий» повинна поширюватися не лише на систему взаємовідносин «людина – людина», а й на систему «людина – природа».

Тому поширюються тенденції пошуку підвалин таких етичних норм і цінностей, де саме життя, його збереження, а також виживання розглядаються як ціннісний нормоутворюючий принцип. Адже загибель загрожує не лише людині, а й довкіллю. Звідси – необхідність екологізації етики і етизації екології [16, с. 96]. Як бачимо, екологічна проблема, вирішенням якої займаються не лише екологи, а і представники інших наук, постає досить гостро. Все більше учених приходять до думки, що вирішення цієї та інших проблем є неможливим без вироблення відповідного ставлення до природи: прагнення підкорити природу повинно замінитися ідеєю гармонійного розвитку людини і природи. Тобто сучасні морально-етичні засади повинні не лише дозволяти людству користуватися всіма благами науково-технічного прогресу, а й застерігати від можливих негативних наслідків. А формування нової галузі гуманітарного знання – екологічної етики актуалізує пошуки шляхів вирішення екологічної проблеми на засадах морального ставлення, відповідальності і любові до природи.

Аналіз досліджень і публікацій

Морально-етичні проблеми ставлення людини до природи можна віднайти ще у творах античних мислителів, таких як Піфагор, Платон, Арістотель, Гіппократ та інші. Розробляти їх ідеї продовжують Дж. Бруно, Ф. Бекон, І. Кант, Л. Фейєрбах та інші, пропонуючи нові підходи до проблеми з позицій раціоналізму. Відношення «людина-природа» набуває нового звучання в етико-філософських концепціях М. Бердяєва, П. Сорокіна, О. Тоффлера, Е. Фромма, А. Швейцера, які власне у ставлення до людини та до людської діяльності включають морально-етичну складову. Нові

погляди на вирішення даної проблеми знаходимо у працях К. Цюлковського, В. Вернадського П. Кропоткіна [18, 3, 13] та ін.

Вирішення проблеми взаємовідношення «людина-природа» на основі морально-етичних принципів та проблеми екологічної етики як різновиду прикладної етики пов'язують з іменами Р. Атфільда (етика екологічної відповідальності) [1], О. Леопольда («етика землі») [14], Г. Йонаса [8] і багатьох інших. Певний вплив на становлення екологічної етики здійснили також концепції глобального моделювання майбутнього людства розроблені в масштабах діяльності Римського клубу.

Постановка завдання

При аналізі історичного матеріалу, що стосується розвитку та становлення наукового знання, не слід забувати про таку галузь, як екологічне пізнання. Адже ця галузь у своєму розвитку пройшла різні рівні практичної взаємодії суспільства з природою: від прагнення людини підкорити її до ідеї гармонійного співіснування суспільства і природи. Метою даної статті буде розгляд етапів формування екологічної етики як вчення, що прагне розширити діапазон пануючих моральних принципів ставлення людини до людини, на етичне ставлення людини до природи, на прагнення досягти гармонії у відношенні «людина – природа».

Основна частина

На сучасному етапі розвитку людства відбувається небачене за масштабами розширення сфери пізнання, що стало можливим в умовах науково-технічного прогресу. Поява і розвиток комп'ютерно-символічних світів і мережевих структур, «інформаційна революція», зміни в соціальній структурі суспільства викликають трансформації в духовному житті суспільства: актуальним стає питання про появу нових цінностей, формування нового типу світогляду людей, що живуть в інформаційну епоху, виникнення нової культури. Тому, у окремих учених виникає побоювання, що успіхи у розвитку науки і техніки, затьмарять людству розум і супроводжуватимуться не стільки створенням нових цінностей, скільки нехтуванням, а то й запереченням культурних надбань минулого. В даному випадку, мова йде про необхідність попередження, чи принаймні зведення до мінімуму небажаних наслідків інформаційної та науково-технічної революції, про усвідомлення «...антигуманності тих тенденцій невтримного техніцизму, які погрожують умовам вільного розвитку людини, кидають виклик її гідності...» [11, с. 33]. Мова йде про те, що досягнення науки і

техніки на жаль, не завжди є благом для людства і можуть обернутися на засоби глобального знищення. Адже більшість глобальних проблем: екологічна, сировинна, енергетична, загроза ядерної війни та інші породжені саме науково-технічним прогресом. Тому наука потребує, за висловом С. Кримського, «...соціального контролю, який орієнтував її на служіння суспільному прогресу. За межами соціально-морального використання наукове знання втрачає культурно-гуманістичний вимір; цинізм позбавленого моральних обривів знання породжує фаустівські колізії...» [11, с. 34].

Тобто без прогресу моральної свідомості, без удосконалення людських якостей, коли відбувається лише розвиток науки і техніки, не можна говорити про культурний розвиток людства. Адже, за влучним висловом А. Печчеї, «...будь-які досягнення людства, включаючи і ті, які звичайно мають на увазі, коли говорять про «розвиток», можуть ґрунтуватися лише на удосконаленні людських рис...» [15, с. 224]. На значущість морально-ціннісного виміру знання вказує також С. Кримський, у роботах якого читаємо: «Розум, як і пізнання, можливо, має свої морально ціннісні пороги, перехід за які знаменує перетворення, викривлення, пізнавального процесу...» [10, с. 423]. Як бачимо, вчені говорять про поширення морально-етичних норм на процес наукового пізнання. Створені протягом історії людства моральні настанови, етичні принципи, які завжди були наповнені великим гуманістичним змістом і глибокою духовністю, повинні бути для людини життєвим орієнтиром і в епоху інформаційних та комп'ютерних технологій. Адже в багатьох випадках техніка і наукові відкриття пропонують нам «...договір із дияволом, продовження життя – але зі зниженням розумових здібностей, позбавлення від депресії – але і від творчої сили духу, медикаментозна терапія, що стирає межі між тим, що ми досягаємо самі – і чого досягаємо за допомогою хімікатів, що впливають на мозок...» [17, с. 8]. Тобто, мова йде про те, що у сучасному технологічному світі не слід забувати про морально-гуманістичний вимір науково-технічному прогресу. Особливо це актуалізується сьогодні, в епоху біо- і нанотехнологій, коли людині часто доводиться робити вибір між добром і злом, справедливістю й неправдою, гуманізмом і жорстокістю, чесністю і брехнею і т. д. І цей вибір може призвести до того, що К. Льюїс назвав «людина відміняється». Тобто, йдеться про загрозу втрати людиною своєї людської природи через надмірну захопленість такими технологіями, як клонування людини, чи генна інженерія і відсутність морально-етичних норм, що визначатимуть і контролюватимуть розвиток цих технологій. Успіхи у дослідженні стоволових клітин, бажання продовжити тривалість життя чи навіть додавання тваринних генів деяким ембріонам може стати причиною народження тих, хто генетично є не зовсім людиною. Тим більше, що так воно і є. «Вибачте, але у вас просто померла душа...» [17, с. 7 – 8].

Екологічні та інші глобальні проблеми людства, які стали актуальними наприкінці ХХ – на початку ХХІ

ст., намагаються учені переосмислити з точки зору загальнолюдських цінностей, які визначають поведінку людини у суспільстві і ставлення людини до природи. Формування певного ставлення до природи можливе, коли людина розглядає природу як «світ», середовище існування, «умови людського життя», що визначаються певною культурно-історичною епохою та певним типом практичної діяльності. Відомий філософ ХХ століття А. Швейцер, відмічає, що найбільшою помилкою всіх попередніх тлумачень етики є те, що всі вони зводяться до спілкування між людьми. Якщо ж пригадаємо походження даного слова, то термін «етика» походить від давньогрецького слова «ethos» («етос»), первісне значення якого – «місце проживання», «місце існування», «дім», «пташине гніздо» і т. д. І лише потім словом «етичний» позначають чесноти і особливі душевні якості (Арістотель). А природа є для людини не лише середовище існування, а домом, собором, який треба плекати і берегти. Тому, якщо орієнтуватися на ідею цілісності, невідчуженого гармонійного існування людини і природи, поширення моральних принципів на природу є очевидним.

Екологічною етикою ми називаємо вчення, що у відношенні «людини-природа» визнає моральний статус природи, надає високу оцінку її нематеріальним цінностям. Екологічна етика виникає в останній третині ХХ ст. В дослідницькому полі екологічної етики можна виділити наступні проблеми:

по-перше, екологічна етика спрямована передусім на діагностику сучасної доби, яка виявила б причини наших нагальних екологічних проблем, зокрема й причини та спротив, що досі гальмують так званий екологічний переворот;

по-друге, екологічна етика має бути спрямована на витворення та обґрунтування ціннісно-нормативних орієнтацій нашої діяльності [7, с. 178].

За такого розуміння екологічної етики вона містить у собі широкий спектр моральних установок свідомості. Для екологічної етики істотним і значимим є не зовнішнє мотивування людської діяльності, а внутрішня причетність всіх і кожного до моральної самооцінки своєї діяльності, морального боргу і обов'язку стосовно життя. Екологічна етика орієнтована на розвиток самосвідомості як окремої людини, так і людства в цілому, сполучена із загальним благоговінням перед життям... Тут людина розглядається не тільки як істота, що пасивно споглядає, але й страждаюча, чужина до будь-яких екологічно небезпечних ситуацій і небайдужа стосовно будь-яких форм життя [9, с. 91 – 93].

Засновником екологічної етики можна назвати американського вченого О. Леопольда, в роботах якого міститься важлива ідея про те, що треба пам'ятати про цілісність і взаємопов'язаність природного світу [4, с. 137]. Особливістю екологічної етики є саме ідея цілісності чи гармонійного розвитку природи і людини, невідчуженого існування з навколишнім світом. Як стверджує О. Леопольд, «етика в екологічному сенсі – це обмеження свободи дій у боротьбі за

існування»[14, с. 200]. Тобто, «етика землі» О.Леопольда розглядає прагнення людства зберегти природу як єдиний спосіб уникнути екологічної катастрофи і власної загибелі. В той же час

Р. Аттільд дотримується іншої думки, що екосистеми повинні бути збережені заради самих істот що їх підтримують..., а причина збереження біосфери лежить у сфері інтересів людських інтересів та інтересів інших істот [1, с. 242].

Нового звучання проблема взаємовідносин «людина-природа» набуває у працях К.Цюлковського, В. Вернадського, П. Кропоткіна та інших філософів-космістів. У своїх роботах К. Цюлковський описує оригінальну концепцію Космосу, частиною якого є сама людина, а Космос виступає як «світ людини». Сенс існування Всесвіту, на думку вченого, полягає у тому, що рано чи пізно виникнуть високорозвинуті космічні цивілізації, що прагнуть до досконалості. Тому у Космосі можливе лише розумне, могутнє і щасливе життя [18].

Своєрідним творчим явищем є вчення про ноосферу В. Вернадського, яке ознаменувало початок ноосферної традиції у філософії. Ноосфера (сфера Розуму) – це та частина біосфери, на яку спрямована людська діяльність і в якій протікають процеси, якими можна керувати. Сутність наукової концепції В. Вернадського полягає у ствердженні поступового перетворення діяльності людини на основний фактор еволюції всієї Землі як космічного тіла, у розумінні людиною відповідальності за характер протікання процесів на нашій планеті. У своїх працях учений визначив фактори переходу до ноосфери: повне оволодіння біосферою з метою життя, єдність людства як природний факт, ріст наукового знання, що супроводжується моральною досконалістю і т.д. [3].

Він відмічає, що не можна допустити розриву між природою та людиною, між стихійними процесами, що протікають у природі та суспільстві. Наукове мислення повинно сприяти подоланню цього розриву та служити загальнолюдським цілям [3]. Надаючи великого значення ролі особистості у процесі колективної наукової творчості, В. Вернадський вперше встановив та розробив проблему моральної відповідальності вчених за використання наукових відкриттів щодо цілей, які протистоять ідеї ноосфери. Ноосферна етика, а також коеволюційна етична стратегія орієнтовані не стільки на соціальні перетворення, скільки на зміну самих еволюційних механізмів розвитку. Коеволюційний шлях розвитку полягає в тому, що інтереси прогресу суспільства і дбайливого ставлення до природи не повинні вступати у протиріччя.

П. Кропоткін відстоює природність моралі і моральних цінностей, пов'язуючи альтруїзм з біологічними чинниками. На основі цього учений висуває думку що взаємна допомога представників одного виду є головним чинником його «прогресивного розвитку» [13, с. 55]. Тобто, морально-етичним нормам учений надає біологічного характеру.

Г.Йонас у своїй моделі екологічної етики переносить поняття цінності на буття як таке. Це дозволяє йому пов'язувати поняття цілі не лише з людиною. Визначальною ціллю самої природи виявляється життя як таке, що розгортається у «волінні за власні межі» [8, с. 106] і являє собою первинну найвищу цінність або благо. В даному випадку екологічний імператив Г. Йонас формулює так: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості такого життя» [8, с. 27 – 28]. Як бачимо, етика відповідальності Г. Йонаса передбачає існування такого типу суб'єкта дії, який би був відповідальний не за конкретні вчинки людей, а за «саму ідею людини» як ідею збереження людського роду. У етиці відповідальності Г. Йонаса можна виділити три складові елементи: правову, морально-етичну і онтологічну відповідальність, причому остання є визначальною. Так стверджується щільний зв'язок між предметом-благом, дією і діючою особистістю. Вимога предмета, яка пов'язана з неясністю, тендітністю його існування, об'єднується із «совістю влади» як обов'язку перед ним, створюючи почуття відповідальності активного суб'єкта, що вторгся у «буття речей» [8, с. 144].

Певний вплив на для формування екологічної етики здійснили концепції німецького філософа А. Швейцера. У його роботах зокрема читаємо: «Добро – те, що служить збереженню і розвитку життя, зло є те, що знищує життя чи перешкоджає йому... все, що вважається добрим в звичайній моральній оцінці ставлення людини до людини, можна звести до матеріального і духовного збереження і розвитку життя людини і прагнення надати йому найвищої цінності». Філософ відстоює думку про розширення морально-етичних принципів на природу. Бо людина справді моральна лише тоді, коли підкоряється внутрішнім прагненням захищати будь-яке життя і утримується від того, щоб чинити шкоду живому. Як справедливо відмічає А. Швейцер, «Етика є безмежна відповідальність за все, що живе» [19, с. 8].

Висновки

В галузі екологічних знань в сучасній філософії та методології наукового пізнання відбувається зміна методологічних підходів до усвідомлення природи. Метою сучасної філософії природи є гармонізація системи «людина-природа», вироблення методологічних підходів орієнтованих на дбайливе ставлення до природи. В межах постнекласичного типу наукового мислення сучасна філософія природи «сприятиме інтеграції наук через проголошення світоглядних принципів ставлення до природи» [5, с. 8]. В якості таких принципів проголошуються ключові принципи постнекласичної онтології, зокрема: людиномірність, кризь призму якої пропонується розглядати природу; системний підхід, який для вивчення ноосфери пропонує ще В. Вернадський; синергетичний підхід, коли всесвіт постає як складна самоорганізована система, що знаходиться у постійному розвитку і русі, та ін. Включення розуму в систему природи стає

необхідним, він протистоїть ентропії, розкриває інформаційні підоснови еволюції, забезпечує умови зростання цілісності біосфери і відшуковує шляхи припинення процесу зменшення генної багатомірності життя [12, с. 41]. Крім того, не слід ігнорувати аксіологічний, ціннісний вимір не лише екологічної, а взагалі будь-якої сфери знань. Про це свідчить поява таких наук як, біоетика, етика відповідальності та ін. Теорії «органічного» росту, стійкого розвитку, коеволуції, ноосферної етики є різними інтерпретаціями підходу до вирішення екологічних проблем шляхом зміни самої навколишньої дійсності [4]. Теорія «органічного» росту передбачає штучне зниження темпів науково-технічного прогресу і росту кількості населення. Концепція стійкого розвитку містить у собі ідею збереження економічного росту і зростання соціального благополуччя.

Список літератури

1. Атфилд Р. Етика екологической ответственности / Р. Атфилд // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М.: Прогресс, 1990. – с. 203 – 258
2. Висоцька О. Є. Випереджаюча освіта для сталого розвитку: методологія, методика, технології / О. Є. Висоцька – Дніпропетровськ: «Акцент ПП», 2012. – 292 с.
3. Вернадский В. И. Размышления натуралиста: научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М.: 1977.
4. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку / О. Є. Висоцька – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2011. – 200 с.
5. Волковинський С. О. Філософія природи в системі сучасного знання: автореф. дис. ...на здобуття наук. ступеня

канд. філос. наук: спец. 09.00.09 «Філософія науки» / С. О. Волковинський. – 2009. – 16 с.

6. Дячук І. Д. Космізм як філософський і науковий напрямок / І. Д. Дячук, В. І. Онопрієнко. – К.: 2006. – 119 с.
7. Ермоленко А. М. Соціальна етика та екологія: монографія / А. М. Ермоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
8. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Йонас Г.; Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
9. Карпенко К. І. Природа і жінка. Перспективи екофемінізму в Україні / Карпенко К. І. – Харків: «Крук», 2005. – 320 с.
10. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття: Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. / С. Б. Кримський – К.: 2010. – 464 с.
11. Кримський С. Б. Ранкові роздуми / С. Б. Кримський – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
12. Кримський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – К.: Вид-во «Фенікс», 2007. – 316 с.
13. Кропоткин П. А. Этика / П. А. Кропоткин. – М.: Политиздат, 1991. – 493 с.
14. Леопольд О. Календарь песчаного графства / О. Леопольд. – М.: Мир, 1983. – 216 с.
15. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1980. – с. 224, 312.
16. Сулацкова О. Ф. Особливості становлення і розвитку екологічної етики майбутніх фахівців / О. Ф. Сулацкова. – Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 126/2012. Серія: Філософія. – Севастополь, 2012.
17. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. / Фукуяма Ф. [пер. с англ. М. Б. Левина] – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. – 349 с.
18. Циолковский К. Е. Очерки о Вселенной / К. Е. Циолковский – М.: 1992.
19. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.lib.ru/CULTURE/SHWEJCER/kultura.txt>

О.П. Скиба

МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ.

В статье рассматриваются особенности становления и тенденции развития новой отрасли гуманитарного знания – экологической этики.

O. Skyba

MORAL AND ETHICAL DIMENSION ECOLOGICAL KNOWLEDGE

The article discusses the features and trends of the development of a new branch of human knowledge – environmental ethics.